

UOT-811.11-112

Səhifə: 141-145

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.141>

Ləman Şükürova
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
e-mail: shukurova.leman@atmu.edu.az

BRİTANIYA İNGİLİSCƏSİNDƏ SOSIAL DİALEKTLƏRİN QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə Britaniya ingiliscəsindəki dialektlərin sosial və regional olaraq bölünməsi və sosial dialektlərin qrammatik xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Sosial dialektlərin əsas qruplarına “Kokni (Cockney)”, “Skaus (Scouse)” dialektlərini və “Multikultural London İngiliscəsini (Multicultural London English - MLE)” aid edə bilərik. Sosial dialektlər regional dialektlərdən fərqli olaraq eyni bölgənin müxtəlif sosial qrupları tərəfindən istifadə olunur və onların öyrənilməsində sosial icmaların öz dilindən çıxan söz və cümlələr, eyni zamanda “My Fair Lady” filmində qəhrəmanların nitqlərinin təhlili mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Sosial dialektlər, regional dialektlər, sosiolektlər, Kokni dialekti, Skaus dialekti, multikultural London ingiliscəsi, standart ingilis dili.

Giriş: Regional dialektlərin XIX əsrin sonlarından etibarən tədqiq olunmasına baxmayaraq, sosial dialektlərin tədqiqi keçən əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edir. Bu dövrdə sosial dialektlərlə bağlı araşdırmalar ilk növbədə ABŞ-da aparılmışdır. U. Labov və digər dilçilər bu araşdırmaları apararaq o zamanlar üçün yeni dilçilik sahəsi olan sosiolinqvistikanın əsasını qoymuşlar. Sosiolinqvistikanın müstəqil bir elm sahəsi olaraq formalaşmasında William Labov, Basil Bernstein və Dell Hymes kimi alimlərin mühüm rolu olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial dialektlərin araşdırılması Böyük Britaniyada da tədricən geniş miqyas almağa başlamışdır. Bu ölkədə sosial dialektlərdən ən məşhurları Standart İngilis dili və Kokni dialektləridir. Standart İngilis dili Londonun yuxarı təbəqələri arasında işlədilir və özündə Saksonların xüsusiyyətlərini daşıyırdı. Aşağı təbəqənin aksenti olaraq Kokni dialekti qəbul edilmişdir və o, XVIII-XIX əsrlərdə Londandan kənarda da istifadə olunmağa başlanmışdır. [1, s.13]

P. Trudgill dil davranışının vacib olan iki tərəfini sosial baxımdan dəyərləndirmişdir. Onlardan biri dilin sosial münasibətlərin yaranmasındakı rolu, digəri isə danışan şəxs haqqında ötürdüyü informasiyadır. Bu da dilin cəmiyyətdəki rolunu və onların qarşılıqlı əlaqəsini göstərir. Buna nümunə olaraq iki bir-birini tanımayan ingilisin hər hansı bir sosial qrupda ilk qarşılaşmalarında adətən sağlamlıq və hava haqqında danışmalarını qeyd edə bilərik. Bu da ilk görüş zamanı yaxşı ab-hava yaratmaq, vəziyyəti yumşaltmaq və qarşılıqlı münasibətlər qurmağa xidmət edir. Trudgil-ə görə qarşı tərəflə ünsiyyətdə olmaq insanın nə işlə məşğul olduğunu, hansı təbəqə və ya sosial statusa aid olduğunu öyrənməyə kömək edir. Danışqı təzi insanın haralı olduğu və necə bir şəxs olduğu haqqında məlumatlar ötürür. [6, s.111]

Dialektlərin qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənmək bizə danışan haqqında müəyyən məlumatlar verir. Sosial dialektlərin qrammatik xüsusiyyətləri araşdırılarkən bir neçə amil diqqətə alınır: cümlədə işlədilən feillərin forması və zamanı, inkarlıq, söz sırası, əvəzlilik seçimləri və s.

1. I done it last night – burada işlənən “done” feili Standart İngilis dilində qrammatik cəhətdən doğru deyil, lakin ingilisdilli ölkələrin müəyyən bölgələrində işlədilir. Bu forma Amerikanın cənubunda, ən yaygın formada Afrika Amerika Danışqı İngiliscəsində və İngiltərənin şimalında istifadə olunur.

2. I did it last night – burada işlədilən “did” feili Standart İngilis dilində istifadə olunur, yəni həm Amerika, həm də Britaniya ingiliscəsində doğru qəbul olunur.

Bu iki cümlə arasındakı qrammatik fərqlilik bizə onların müxtəlif dialektlərə aid olduğunu göstərir. [4, s. 5]

İngilis dilli şifahi diskursda dialektlərin qrammatik xüsusiyyətlərini bir neçə ölkənin danışq tərzində izah etmək mümkündür. Bu dialektlərin qrammatik fərqlilikləri aşağıdakı kimidir:

Britaniya ingiliscəsi bir çox aspektlərdən daha formal və konservativdir.

- İndiki bitmiş zaman forması (present perfect) yaxın zamanda bitmiş hərəkətlərin göstərilməsində daha çox istifadə olunur. Məsələn, I have just done my homework- mən ev tapşırığımı indicə qurtarmışam. Bu hərəkət yaxın keçmişə vurğulamaq üçün istifadə olunur.

- Kollektiv isimlər tək formada işlənmələrinə baxmayaraq bir qrup insana aid olduğu üçün cəm feillərlə işlədilir. Məsələn, the team are not doing their best- Komanda əlindən gələnin ən yaxşısını etmir. Komanda sözü morfoloji or leksik cəhətdən tək isim sayılsa da, Britaniya ingiliscəsində bu söz cəm olaraq qəbul edilir.

- "Have got" (var, vardır) ifadəsinin günlük danışqılarda daha çox istifadə olunduğunu görürük. Məsələn, I have got a lot of pencils- mənim çoxlu karandaşlarım var.

Amerikada yaşayan insanlar ingilis dilini daha sadə istifadə etməyə çalışırlar:

- Keçmiş sadə zamandan (past simple) yaxın zamanda tamamlanmış hərəkətləri göstərmək üçün istifadə olunur. Məsələn, I just arrived- mən indicə gəldim. Burada tamamlanmış hərəkət təsvir olunur.

- Toplu isimlərə bir vahid kimi baxılır və onlar tək feillərlə işlədilir. Məsələn, the team is not doing his best? - komanda əlindən gələnin ən yaxşısını etmir.

- "Have" feilinə mənsubluq bildirəndə və formal kontekstlərdə üstünlük verilir. Məsələn, they have new furniture- onların yeni mebeli var.

Avstraliya ingiliscəsi özündə Amerika və Britaniya ingiliscəsinin xüsusiyyətlərini birləşdirir və özünəməxsus elementlər yaradır:

- Sualın təsdiqini göstərmək üçün sonu "yeah" və ya "eh" ilə bitən cümlələr istifadə olunur. Məsələn, it is cold today, yeah?- bu gün hava soyuqdur, hə/elədir?

- Onlar ingilis dilində "you" (siz) əvəzliyini cəmdə işlətmək üçün "youse" sözündən istifadə edirlər. Məsələn, youse all coming?- siz hamınız gəlirsiniz?

- Qısaltılmış sözləri günlük və qeyri-rəsmi münasibətlərdə tez-tez işlədirlər. Məsələn, "barbecue" (kabab) sözünün qısaltması kimi "barbie" sözünün işlədilməsi buna nümunə ola bilər. Afrika-Amerika Vernakulyar (yerli dil) ingiliscəsinin özünəməxsus qrammatikası var:

- Təkrarlanan hərəkətləri göstərmək üçün onlar "be" feilindən istifadə edirlər. Məsələn, you be missing French classes- sən həmişə fransız dili dərslərini buraxırsan.

- İkiqat inkar formasını mənanı gücləndirmək üçün istifadə edirlər. Məsələn, I ain't never done this kind of thing- mən belə bir şeyi heç vaxt etməmişəm.

- Bəzi cümlələrdə isə "to be" bağlayıcı feilinin ixtisarına rast gəlinir. Məsələn, she so kind- o çox yaxşı. [8]

İngiltərənin sosial quruluşu müxtəlif sosial siniflər əsasında formalaşmışdır. Sosial sinifləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

1. Aşağı təbəqə (Underclass).

2. Fəhlə sinfi (Working class) - ixtisaslı və ixtisassız olaraq alt qruplara bölünür.

3. Orta sinif (Middle class) – aşağı orta sinif, orta sinif və yuxarı orta sinif bu sinfin alt qruplarını təşkil edir.

4. Yuxarı sinif (Upper class).

Hər bir sosial sinfin özünəməxsus "sosioklektləri" var. Dialekt və sosioklekt arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, dialektlər daha çox coğrafi bölgü əsasında, lakin sosioklektlər isə sosial qrupların danışq təzi olaraq müəyyənləşdirilir. Onlar insanın yaşı, cinsi və etnik mənsubiyyəti ilə bağlı ola bilər. Dil baxımından eyni norma və qaydalardan istifadə edən insanlar "nitq icması" yaradır. Dil və cəmiyyət arasındakı əlaqəni öyrənən insanlar sosiolinqvistlər adlanır.

Aşağı və fəhlə sinfin istifadə etdiyi sosial dialektlərə nümunə olaraq Skaus, Kokni dialektlərini və Multikultural London İngiliscəsini (MLI) göstərə bilərik. Skauz aksenti daha çox

şimal-qərbi İngiltərədə yerləşən Liverpool şəhərinin Mersey ətrafı ərazilərində yayılmış işçi sinfin istifadə etdiyi dialekt növüdür. Kokni dialekti də İngiltərənin şərqində işçi sinif tərəfindən istifadə olunan dialekt növünə nümunədir. Multikultural London İngiliscəsi isə daha çox işçi sinfin gənc nümayəndələri tərəfindən istifadə olunur. Eyni zamanda bu dialekt Karib dillərinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən “hibrid dil” hesab olunur. Bu dialektlərin hər birinin özünəməxsus leksik, qrammatik və fonetik xüsusiyyətləri mövcuddur [7].

Skaus dialektinin özünəməxsus fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri vardır, lakin o, müəyyən qədər Kokni dialekti ilə qrammatik cəhətdən oxşarlıq təşkil edir. Skaus dialektinin daşıyıcıları da iqiqat inkardan istifadə edirdilər. Məsələn, *I didn't take no rent of her* – Mən ondan heç kirayə pulu almadım. Nümunədə iqiqat inkarı göstərmək üçün “didn't” və “no” sözləri verilmişdir. Digər fərqlərdən biri you əvəzliyinin cəmdə “youse” kimi işlədilməsidir – “Wot youse up to?”. Bu cümlənin Standart İngilis dilindəki qarşılığı belədir: “What are you up to?” – “Nə edirsiniz?”[9].

Bunlardan əlavə, Skaus dialektində danışan insanlar “my” əvəzliyi yerinə “me” əvəzliyini, keçmiş zamanda “were” feili əvəzinə “was” feilini, “those” işarə əvəzliyi yerinə “them” əvəzliyini işlədirlər və bir çox cümlədə köməkçi feilləri ixtisar edirlər.

Multikultural London İngiliscəsi (MLİ) də müəyyən qədər Kokni dialekti və Skaus dialekti ilə oxşarlıq təşkil edir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi bu dialekt daha çox gənc işçi qrupları arasında yayılmışdır. Multikultural London İngiliscəsinin qrammatik fərqliliklərini nümunələr üzərində göstərmək daha məqsədə uyğundur. Aşağıdakı cümlələr müxtəlif dünya görüşü olan və fərqli irqlərə malik müğənnilər tərəfindən ifa olunmuş 50-dən çox mahnıdan seçilmiş müəyyən hissələrdir və onlar əsasında bu dialektin qrammatik xüsusiyyətlərini müşahidə edə bilərik.

1. *You was at the top but you slipped off* - Sən zirvədə idin, lakin sürüşüb düşdün. Bu nümunədə Standart İngilis dilindən fərqli olaraq “you” şəxs əvəzliyi ilə “was” köməkçi feili istifadə olunmuşdur. Halbuki Standart İngilis dilində biz “you” əvəzliyini “were” köməkçi feili ilə işlədirik.

2. *But that don't mean I don't take you serious* – Amma bu o demək deyil ki, səni ciddi qəbul etmirəm. Bu nümunədə “don't” köməkçi feili və “serious” sözləri Standart İngilis dilindən fərqli işlədilmişdir. Bu cümləni qrammatik cəhətdən düzgün yazmaq istəsək, “don't” köməkçi feili “doesn't”-la və “serious” sifəti “seriously” zərfi ilə əvəz olunmalıdır: “But that doesn't mean I don't take you seriously”.

3. *You know that ain't really wise* – Sən bilirsən ki, bu həqiqətən ağıllı deyil. Digər dialektlərin çoxunda da rast gəldiyi kimi burada da is not /are not köməkçi feillərinin inkarı əvəzinə “ain't” istifadə olunub. Lakin cümlə Standart İngilis dilində “You know that is not / isn't really wise” şəklində yazılmalı idi.

4. *Man got money and moved area* – Adam (o) pul qazandı və başqa yerə köçdü. Bu nümunəni bu şəkildə tərcümə etmək daha düzgün olar, çünki burada “man” sözü ümumi bir insana işarə olaraq işlədilmişdir. Ümumiyyətlə, Multikultural London İngiliscəsində “man” sözü əvəzlik olaraq istifadə olunur. I, me və hər hansı bir üçüncü şəxsi işarə edir [2, s. 11].

Dialektlərin qrammatik xüsusiyyətlərini analiz edərkən “My Fair Lady” filmi əsasında onları yenidən nəzərdən keçirmək bizə Kokni dialektinin Standart İngilis dilindən fərqli cəhətlərini öyrənməyə kömək edir. Burada yüksək sosial təbəqə ilə işçi sinif arasındakı danışq fərqləri özünü açıqca göstərir. Onların qurduqları cümlələr, istifadə etdikləri qrammatik cəhətdən düzgün olan və olmayan cümlə tipləri bizə Standart İngilis dili ilə Kokni dialekti arasındakı fərqləri göstərir.

Filmin əsas qəhrəmanı olan Eliza filmin əvvəllərində nizamsız, qeyri-standart və qrammatik cəhətdən düzgün hesab edilməyən cümlə strukturlarından istifadə edir, eyni zamanda onları qəribə ton və intonasiyalarda işlədir. Eliza Henri üçün vacib hesab edilən yığıncaqda xalasının ölümü haqqında danışarkən “done her in” – “onu öldürdü” və ya “I ain't done nothing wrong”- “Mən səhv bir şey etməmişəm” kimi yanlış cümlə quruluşları işlədir. Birinci cümlənin feili düzgün işlədilməyib və cümlə quruluşu da yanlışdır. İkinci cümlədə iki inkar eyni cümlədə istifadə olunub və cümlənin feili də yanlışdır. Digər epizodlardan birində “I don't want to have no

truck with him”- “*Mən onunla heç bir əlaqə qurmaq istəmirəm*” cümləsini işlətməmiş və bunun kimi bir çox qeyri-standart və düzgün olmayan cümlələrdən istifadə etmişdir. Bu tip danışmaq sərgiləyən personajlar o dövrdə İngiltərədə yaşayan aşağı sosial təbəqəyə mənsub və təhsilsiz insanları canlandırır.

Filmdə Eliza-dan fərqli olaraq düzgün, səlis, standart normalara uyğun və fonetik cəhətdən düzgün sözlər işlədən və cümlələr quran obraz professor Henri Higgens-dir. O, Received Pronunciation (Qəbul edilmiş tələffüz forması) dialektinin bütün xüsusiyyətlərini nümayiş etdirən yuxarı sinif nümayəndəsidir və film boyu Eliza-nın yüksək təbəqəyə mənsub insanlar kimi danışması üçün ona təlimlər keçir. Ümumiyyətlə, Received Pronunciation (Qəbul edilmiş tələffüz forması) cəmiyyət tərəfindən sosial statusun və elmi nailiyyətlərin bir simvolu kimi qəbul edilir. Bu dialektin daşıyıcıları sözləri aydın tələffüz edir, standartlaşmış və fonetik normalara uyğun şəkildə danışirlar. Bunlarla yanaşı, yuxarı təbəqə nümayəndələri geniş, dəqiq və akademik cəhətdən zəngin lüğət bazasından istifadə edərək qrammatik cəhətdən düzgün cümlələrlə danışirlar. Henri mürəkkəb lakin düzgün cümlə quruluşlarından istifadə edərək, geniş lüğət bazasına əsaslanaraq səlis danışır və sosial normalara da əməl edir [3, s.217].

Kokni dialektinin əsas göstəriciləri seçilmiş cümlələrin bəsit və ya qısaldılmış olması, cümlələr qurularkən istifadə edilməsi vacib köməkçi sözlərin (fellərin) buraxılması, qeyri-standart söz sırasından istifadə və günlük ifadələrin üstünlük təşkil etməsidir. Eliza-nın Kokni dialektindən RP (Received Pronunciation)-ya keçidi onun aşağı sosial təbəqədən yuxarı sosial təbəqəyə keçidini də göstərir [5].

Elizanın nitqində qeyri-standart cümlələrin çoxluğu, yəni qrammatik cəhətdən düzgün olmayan cümlələrin istifadəsi onun nitqinin anlaşılmasını çətinləşdirirdi. Bundan əlavə, əsərdə Eliza “ledilərə xas olmayan” tərzdə danışmaq sərgiləyirdi və o, bu xüsusiyyətlərə görə aşağı sosial təbəqəyə aid edilirdi. Onun sosial davranışlarının çətinləşməsi göstərən digər əlamətlərdən biri də Elizanın atasına üsyan olaraq dilini çölə çıxarıb “ahh” deməsidir. Eyni zamanda Eliza əsəbini və narazılığını bildirmək üçün “Aooow” səsini çox işlədir. Aşağıdakı nümunə bunu izah edir:

- “Aooow! I ain’t dirty. I washed me face n’ ‘ands afore I come, I did,” - “Aooow! Mən çirkli deyiləm. Mən üzümü gəlməmişdən qabaq yumuşam”. Bu nümunədə Eliza “am not” feili əvəzinə “ain’t”, “my” əvəzliyi əvəzinə “me”, “before” zərfi əvəzinə “afore”, “came” feili əvəzinə isə “come” sözlərini işlədir.

Yuxarıda verilmiş nümunə qrammatik, leksik və fonetik cəhətdən düzgün deyil. Cümlədə feilin inkar formasının və əvəzlik seçiminin yanlış edilməsi, bununla yanaşı feilin zamanının düzgün seçilməməsi və buna görə zaman uzlaşmasının pozulması cümləni əsasən qrammatik cəhətdən yanlış edir. Cümləni qrammatik cəhətdən səhv edən amillərdən biri də Eliza-nın bəzi cümlələrinin sonuna əminlik yaratmaq üçün “I did” ifadəsini əlavə etməsidir. Bu nitq üslubundan istifadəyə Standart İngilis dilində rast gəlinmir. Kokni dialektinin istifadəçiləri bu tip danışmaq üslubunu daha çox işlədirirlər.

Bunlardan əlavə, cümlədə “before” əvəzinə “afore” sözünün istifadəsi onu leksik və “and” əvəzinə “n’”, “hands” yerinə “ ‘ands” sözlərinin işlədilməsi isə onu fonetik cəhətdən səhv edir.

Nəticə: Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz sosial dialektlərin hamısının müəyyən oraq və fərqli xüsusiyyətləri vardır. Əksər sosial icmalar ikiqat inkardan istifadə edir, cümlə daxilindəki köməkçi feilləri ixtisar edir və şəxs əvəzliyini obyekt əvəzliyi ilə əvəzləyirlər. Lakin onlar arasındakı fərqliliklər də onların hansı sosial icmalara məxsus olduğuna işarə edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. S.Məmmədşadə, Social and Regional Variations of English Language, Global Journal of HUMAN-SOCIAL SCIENCE: G Linguistics & Education Volume 15 Issue 12 Version 1.0, 2015, s. 13-16.
2. B. D. S. Haiett, Attitudes towards Multicultural London English in Greater Manchester: How Mancunians Approach Multicultural London English, Universitat de les Illes Balears, Grau d’Estudis Anglesos, 2021-2022 – p. 1-23.

3. Di Wang, Sociolinguistic Perspectives on English Phonetic Dialects: A Case Study of My Fair Lady, School of Foreign Languages, Henan University of Technology, 2024.
4. J. K. Chambers, University of Toronto, Peter Trudgill, Université de Lausanne, Switzerland, Dialectology Second edition, Cambridge University Press, 1998
5. “My Fair Lady” 1964 film based on George Bernard Shaw’s play “Pygmalion”, 1912.
6. Thren, A.T. Sociolinguistic Analysis of Societal Class Differentiation in “My Fair Lady”// In Proceedings of the 3rd International Conference on Social Sciences, Laws, Arts and Humanities - Volume 1: BINUS-JIC- 2018 - p. 110-118.
7. <https://languageawarenessbyrosalie.weebly.com/>.
8. <https://library.fiveable.me/fundamentals-of-the-grammar-of-standard-english/unit-15/major-dialects-english-grammatical-features/studyguide/iSAQyXT70Rk0lcMB>
9. https://scousesite.wordpress.com/a-bit-of-grammar/#_ftn3.

Шукурова Л.Ф

*Грамматические особенности социальных диалектов
в Британском английском языке*

Аннотация

Статья рассматривает социальную и региональную стратификацию диалектов в британском английском языке, а также грамматические особенности социальных диалектов. Основными группами социальных диалектов являются “Cockney”, “Scouse” и “Multicultural London English (MLE)”. В отличие от региональных диалектов, социальные диалекты используются различными социальными группами в пределах одной и той же географической территории. При изучении этих диалектов особое значение придается анализу аутентичной речи, производимой представителями конкретных социальных сообществ, а также речи персонажей фильма “My Fair Lady”, что играет важную роль в понимании функционирования социальных диалектов и их грамматических особенностей.

Ключевые слова: *социальные диалекты, региональные диалекты, социолекты, диалект Cockney, диалект Scouse, Multicultural London English, стандартный английский язык.*

Shukurova L.F

Grammatical features of social dialects in british english

Summary

The article examines the social and regional stratification of dialects in British English and the grammatical features of social dialects. The main groups of social dialects include “Cockney”, “Scouse”, and “Multicultural London English (MLE)”. Unlike regional dialects, social dialects are utilized by different social groups within the same geographical area. In studying these dialects, particular importance is attached to the analysis of authentic speech produced by members of specific social communities, as well as the speech of characters in the film My Fair Lady, plays an important role.

Keywords: *Social dialects, regional dialects, sociolects, Cockney dialect, Scouse dialect, Multicultural London English, Standard English.*

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti*

Rəyçilər: *professor A.Məmmədov
dosent Ə.Məmmədova*